

Nitrianska kulturologická škola Na okraj jednej iniciatívy

Dalimír Hajko

Abstrakt

Kulturológia by vo všeobecnosti mala klásť dôraz na kompetentnú interpretáciu javov reflektovaných z pozície jednej kultúry a na ich výklad v priestoroch inej kultúry, z jednoduchého dôvodu, pretože ciele bádania by sa mali zameriavať na naznačenie možnosti zdieľania spoločnej identity v globalizovanom svete. To je v podstate základná myšlienka každého vedeckého odboru, ktorý prekračuje hranice vlastnej kultúry a chce dospieť k sebapochopeniu v prostredí inej kultúry. Sústredím sa v tejto súvislosti predovšetkým na svoj príspevok k chápaniu kultúry.

Kľúčové slová

Kulturológia, kultúra, identita, interdisciplinarita, interpretácia, Nitrianska kulturologická škola.

Nitrianska kulturologická škola vznikla spontánne, približne v čase založenia Katedry kulturológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Jubileum, ktoré si v súvislosti s týmto založením v týchto dňoch pripomíname, je príležitosťou nielen pre zastavenie a uvažovanie, ale aj pre programovanie budúcnosti. Pravdaže, Nitrianska kulturologická škola do tejto budúcnosti už zasiahne iba ťažko a ak áno, tak zrejme len marginálne a prostredníctvom odkazu, ktorý zanechala. Iniciátor vzniku tohto voľného združenia prof. PhDr. Peter Liba, DrSc., už nie je medzi nami a dvaja ďalší členovia skupiny – prof. PhDr. Vincent Šabík, CSc. a prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc. už na Katedre kulturológie viac rokov nepôsobia v zamestnaneckom pomere.

Ale niekedy môžu byť aj minulé skúsenosti a poznatky bránou, cez ktorú sa dá vstupovať do sveta budúcich zámerov. Každý z menovaných prispel k formovaniu kulturológie svojím dielom, každý doň vniesol niečo zo svojej osobnosti – a o mojom príspevku chcem na tomto mieste uviesť niekoľko poznámok, spomenúť niekoľko faktov, ale predovšetkým metodologických postrehov a azda aj inšpirácií.

Hoci išlo o neformálne zoskupenie bádateľov v danej oblasti, malo aj isté, čo aj nie organizačne zabezpečené, predsa len inštitucionálne zakotvenie. Bolo to na pôde Katedry kulturológie nitrianskej Univerzity Konštantína Filozofa, hoci v širšom zmysle možno hovoriť aj o rámci Filozofickej fakulty tejto univerzity. Okrem aktivít priamo na katedre totiž jej členovia

pôsobili aj na iných katedrách a tvorili napríklad jadro pracovnej skupiny kulturológie v rámci úlohy štátneho programu výskumu a vývoja *Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti*. Táto úloha bola súčasťou široko koncipovaného prierezového štátneho programu s názvom *Účasť spoločenských vied na rozvoji spoločnosti* a programovým cieľom, ktorý si vytýčili členovia tímu, bolo nielen diagnostikovať stav kultúry na Slovensku, ale najmä charakterizovať základné prvky procesuálnych zmien, ktoré v tom čase prebiehali a vlastne prebiehajú podnes. Konštatovali sme vo svojich interných zámeroch, že to, čo si jednotliví ľudia pod kultúrou predstavujú, sa navzájom natoľko líši, že by bolo nepochybne vhodné nájsť akýsi „exodus z chaosu“. To všetko s osobitným zreteľom na kulturologické metódy bádania a postupy uplatňované v prostredí kulturologického diskurzu.

Vzhľadom na to, že tento diskurz nie je, pochopiteľne, absolútne autonómny, ale je súčasťou široko chápaného sociálneho sveta, ktorý zahŕňa aj nediskurzívnu realitu, vyžadovala táto práca aplikovať chápanie kultúry v **širokom kontexte vied o spoločnosti**. Teória kultúry sa preto predovšetkým orientovala (ako na svoj vedecký, metodologický a všeobecne teoretický základ) na filozofické a sociologické východiská. S tým súvisela požiadavka nesústreďovať extrémnu pozornosť na jednotlivé druhy umenia, teda potreba vyhnúť sa nebezpečenstvu redukovania kulturológie (alebo jej častí, prvkov) na estetické otázky, na teóriu umenia, umeleckých žánrov a pod. Ich reflexia je, samozrejme, nevyhnutná a dôležitá, nedokáže však pokryť celú plochu kulturologickej problematiky. Členovia zoskupenia, ktoré s odstupom času sme si zvykli označovať ako Nitrianska kulturologická škola, boli síce zameraní predovšetkým na literatúru, literárnu teóriu, históriu a kritiku, v ich tvorbe sa však prejavovala permanentná tendencia prekračovať obzor týchto disciplín smerom k širšie chápanej metóde zisťovania výsledkov svojho bádania. Formulovali názor, že výsledky skúmania v jednotlivých oblastiach kultúry treba na pôde kulturológie posúvať na vyššiu rovinu zovšeobecnenia.

S tým súviselo vnímanie kultúry ako **priestoru interdisciplinárneho myslenia**. Takéto chápanie, ktoré zreteľne artikulovali všetci traja bádatelia, možno považovať za prvý znak uvažovania o kultúre na pôde Nitrianskej kulturologickej školy. S tým súviselo odmietnutie rovnako univerzalizmu a partikularizmu ako krajne sa negujúcich predpokladov pri definovaní pojmu kultúry. Základná myšlienka vychádzala z názoru, že univerzálne v kultúre nie je opozitom osobného (individuálneho), ale je paradigmou, v priestore ktorej sa uskutočňuje ľudsky tvorivý proces.

V čase hlbokých spoločenských zmien vo vedomí ľudí, zmien, ktoré označujeme vzletne ako naše „vstupovanie do Európy“, sa dostala do popredia otázka, či národné kultúry dokážu prežiť v zjednotenej Európe a v globalizujúcom sa svete. Išlo nám vtedy o priestorové, geopolitické zaradenie národnej kultúry v kontexte globalizačných procesov, v medzinárodných a medzikultúrnych súvislostiach, o odpoveď na otázku, či bude mať **národná kultúra svoje miesto v spoločenstve kultúr Európy respektíve sveta** a ak áno (o čom sme nepochybovali), tak aké?

Sústredím sa v tejto súvislosti predovšetkým na svoj príspevok k chápaniu kultúry. Zameral som sa okrem iného na postavenie európskej kultúry sledované optikou vzťahu ku kultúram mimoeurópskym, v intenciách myšlienky Richarda Rortyho, podľa ktorej „svet neexistuje iba jediným spôsobom, takže neexistuje ani jediný spôsob jeho adekvátnej reprezentácie“.

Kulturológia by vo všeobecnosti mala klásť dôraz na kompetentnú interpretáciu javov reflektovaných z pozície jednej kultúry a na ich výklad v priestoroch inej kultúry,

z jednoduchého dôvodu, pretože ciele bádania by sa mali zameriavať na naznačenie možnosti zdieľania spoločnej identity v globalizovanom svete. To je v podstate základná myšlienka každého vedeckého odboru, ktorý prekračuje hranice vlastnej kultúry a chce dospieť k sebaepochopeniu v prostredí inej kultúry.

Teóriu interpretácie a súvislého výkladu sa – ako je všeobecne známe – zaoberá exegetika. Vzťahovala a vzťahuje sa však viac-menej iba na výklad textov, spočiatku väčšinou teologických a právnych. Pôvodne išlo o vysvetľovanie textov ako súhrnu úvah, prostredníctvom ktorých by sa dal určiť presný zmysel textu. Zjednodušene by sa teda dalo povedať, že išlo o postup, prostredníctvom ktorého bolo možné niekomu vyložiť a vysvetliť význam jazykového alebo písomného prejavu. Aj keď sa exegetika v postupoch relevantných pre kulturologický výskum používa prevažne v súvislosti s hermeneutikou, teda spolu so súborom pravidiel a metódou správneho výkladu a chápania textov, napriek tomu (alebo práve preto) existuje aj možnosť jej aplikácie na výklad výsledkov výskumov, v našom prípade výskumov týkajúcich sa kultúry. V zásade ale možno povedať, že komplexná problematika interpretácie nie je zmysluplne riešiteľná bez riešenia jazykového prípadne písomného prejavu. Nakoniec práve jedine ich prostredníctvom je interpretácia vôbec možná a komunikovateľná.

Na tomto mieste by som sa rád zmienil o stále neutíchajúcej diskusii, ktorá sa týka vzťahu špekulácie (respektíve špekulatívnosti) a skúsenosti (prípadne empirie), tak ako sa objavujú alebo môžu objavovať aj na pôde kulturológie. Samotné slovo špekulácia zaznieva neraz doslova hanlivo, dokonca ako nadávka. Špekulácia sa na prvý pohľad zdá byť najmä vo vede (takmer absolútne) neprípustná. Často sa však so špekuláciou ako nástrojom uvažovania stretávame. Stretávame sa s ňou v etike, v axiológii, teológii, alebo v histórii či iných spoločenských vedách, ale aj v kulturológii. Z vlastnej skúsenosti zaiste poznáme bádateľov, ktorí vychádzali z vlastného autentického poznania získaného v rozličných vedných oblastiach, ale v konečnom dôsledku – hoci argumentovali vlastnou autentickou bádateľskou skúsenosťou – priniesli vo chvíli svojho zovšeobecnenia niekedy i chybné informácie, skreslené napríklad jednostranným videním nepodloženým predbežným štúdiom všeobecnej kulturologickej teórie. Väčšinou sa v takomto prípade zovšeobecňujú jednotlivé konkrétne problémy a ich riešenia z iných oblastí vedeckého výskumu (predovšetkým všeobecnej teórie umenia, teatrologie, muzikológie, mediológie, teórie výtvarného umenia, psychológie tvorby, estetiky, etnológie a pod.). Nechcem nijako znížovať význam týchto oblastí skúmania ako primárnych zdrojov – aj – kulturologického poznania a neraz pôsobivých prameňov bádateľskej inšpirácie. Niekedy – a neraz sa to stáva – však môže ísť o nesprávne zovšeobecnenie jednotlivých javov, ktoré sú síce v konečnom dôsledku relevantné aj z hľadiska kulturológie, nezapadajú však do mozaiky socio-synergického stupňa kulturologického poznania a výkladu javov.

Dovoľte mi v tejto súvislosti vrátiť sa ku krátkej obhajobe špekulatívneho myslenia. Zatiaľ čo skúsenosť a empiriu odborná verejnosť spravidla bezproblémovo oceňuje, pretože sa odvoláva väčšinou na ľahko zrozumiteľné a na viacej či menej overiteľné údaje, neraz prezentované ako fakty, v prípade špekulácie je to skôr naopak, predovšetkým vzhľadom na to, že špekulácie sa často skladajú zo zložitých, neraz neobvyklých a spočiatku často aj nepresvedčivých alebo málo presvedčivých úvah. Treba si však pritom uvedomiť, že zatiaľ čo skúsenosť končí vo svojom pozorovaní predmetu vedeckého záujmu pri účinkoch (ktorých príčiny sú neraz už skôr známe), špekulácia postupuje obrátene. Končí u príčin, ktoré majú už skôr známe účinky.

Vo všeobecnosti sa usudzuje, že pod vplyvom takzvaných nemetafyzických aristotelovských spisov došlo k radikálnej zmene v chápaní pojmu vedy (a za vedu sa kulturológia nepochybne považuje) a otvorila sa cesta ku skúmaniu javov ľudského i prírodného sveta bez akýchkoľvek metafyzických nárokov. Pripomeňme si však iného velikána európskej filozofickej tradície: podľa nemeckého filozofa Immanuela Kanta teoretické poznanie je práve vtedy špekulatívne, keď sa zaoberá predmetom, ku ktorému nemožno dospieť žiadnou skúsenosťou, cvikom či tréningom. Napríklad budúcnosť kultúry a ipso facto aj kulturológie. Ak by som chcel tento problém zjednodušiť a možno trochu aj z vulgarizovať, povedal by som, že ani ten najlepší výkonný umelec, maliar, spevák, hráč na hudobný nástroj, ale ani erudovaný mediálny teoretik či dokonca estetik nemusí byť zákonite dobrý kulturológ.

Zastávam v tomto prípade názor, podľa ktorého kompatibilita špekulácie so skúsenosťou môže mať značný význam, najmä pri stále výraznejšie rastúcom množstve objavov, ku ktorým dospieva veda a výskum i v oblasti kulturológických štúdií, čo je neraz práve dôsledkom spájania špekulatívnosti so skúsenosťami a empiriou. Toto spojenie nie je celkom zavrnutiahodné, pretože môže byť invenčné a v konečnom dôsledku dokonca inšpiratívne.

Rád by som ešte v tejto súvislosti upozornil na rozdiel medzi vedením a poznaním. Je prirodzené, že v rámci kulturológických štúdií sa chceme o kultúre a jej formách a prejavoch čo najviac dozvedieť, prostredníctvom svojho poznania obohatiť svoje vedenie. Vedenie je kultúrny fakt, má bezprostrednú väzbu na moc, má svoju históriu, súvisí s faktormi, ktoré sa podieľajú na jeho utváraní, ale i šírení. Východiskom pro vedenie je poznanie. Aby sme čo najviac vedeli, musíme čo najviac poznávať.

Na rozdiel od vedenia predstavuje poznanie či poznávanie buď psychickú aktivitu človeka, alebo adekvátne, vierohodné a pravdivé informácie. Poznanie je súčasťou odôvodneného presvedčenia, ktoré je overiteľné, testovateľné a dokázané. Poznanie je aj jazykovým vyjadrením toho, že nejde iba o subjektívnu alebo intuitívnu predstavu, ale ide o takú skutočnosť, ktorá je formulovateľná prostredníctvom istých znakov, symbolov alebo jazyka. Až **prostredníctvom jazyka** získava poznanie intersubjektívnu platnosť, stáva sa vedením. To si treba uvedomiť aj pri formulovaní záverov výskumu v intenciách kulturológickej teórie. Zdá sa, že ešte potrvá nejaký čas, než sa tento jemný rozdiel udomáčni u nás nielen vo vede a výskume, ale i v bežnej vedeckej, populárno vedeckej a odbornej literatúre.

Niekedy sa v súvislosti s poznávacími procesmi stretávame s formuláciami ako napríklad „dobývanie znalostí z dát“, „dolovanie“ či „vyťažovanie“ dát (*data mining*). V prípade procesu označovaného ako „*data mining*“ ide o získavanie „skrytých“, doteraz nezistených a potenciálne užitočných informácií z rozličných dát alebo databáz, o ich analýzu z rôznych perspektív a o hľadanie korelácií medzi nimi. I keď sa „*data mining*“ používa prevažne v úvahách o umelej inteligencii, v komerčnej sfére, v oblasti marketingu, dokonca v poisťovníctve, prípadne vo verejnej správe, nachádza v súčasnosti svoje uplatnenie i vo vedeckom výskume. „*Data mining*“ bezprostredne súvisí s využívaním výpočtovej techniky a s rozvojom štatistických metód, ktoré možno aplikovať na veľké objemy dát. Práca s dátami rozličnej proveniencie patrí podľa môjho názoru k produktívnym a podnes dostatočne nevyužitým oblastiam bádania i v oblasti kulturológie.

Uvedené podklady využívame v interpretácii kultúrnych javov ako (spravidla) jazykovej formy výkladu výsledkov výskumu. Výskumník pritom preberá a reflektuje výsledky spracovania dát, analyzuje vzťahy a dospieva k záverom, ktoré vysvetľuje, pripisuje im určitý

význam, prípadne ich porovnáva. V prípade predikčných modelov dokážeme dokonca na základe overených historických dát predpovedať možnú budúcnosť, čo by mohlo byť zaujímavé napríklad pri pokusoch o futurologické predvídanie a o víziu ďalšieho vývinu akýchkoľvek spoločností a ich kultúr.

Úlohou interpretácie zistených skutočností a „vypočítaných“ hodnôt je teda opísať alebo vysvetliť úkazy v oblasti kultúry, procesy, hodnoty, sociálne javy, ich vlastnosti a vzťahy, prípadne vývojové zákonitosti, ktoré sú predmetom výskumu a s istou mierou pravdepodobnosti dokážu naznačiť smerovanie historického vývinu istého spoločenstva ako javu, ktorý je vymedzený radom zistených faktov. Možno to vnímať aj ako nástroj kultúrnej prognostiky.

Pochopiť hlbšie fungovanie spoločenskej štruktúry jednotlivých národov a ich kultúr však nikdy úplne nedokážeme zo samotného súhrnu dát a ich popisu, je to možné jedine z pozície fenomenologického prístupu. Treba pritom dôsledne rozlišovať deskripciu od fenomenológie, *popis* javov (spoločenských reálií, vzťahov, organizácií, bezpečnostných stratégií atď.) od *výkladu* popisovaného javu. Jedine ten nám umožní skutočné holistické pochopenie javu.

Na záver by som rád zdôraznil akceptovanú skutočnosť, že kulturológiu môžeme v celej jej podstate a vyznení priradiť ku skupine spoločenských vied. V spoločenskovedných výskumoch, ktorých hlavný zmysel spočíva v identifikácii výsledkov ľudskej činnosti a ľudskeho správania, začíname spravidla otázkou, čo (konkrétne) správanie znamená. Ale i v prípade, keď zmysel skúmaných javov je nedeliteľnou, ba možno najvýznamnejšou súčasťou výskumu, nemožno tieto javy zredukovať iba na tento ich konečný zmysel vnímaný v rovine aktuálnej spoločenskej praxe, práve tak ako nemožno predstierať objektivnosť a spoliehať sa výlučne na výsledky (registráciu) kvantitatívnych metód (bez toho, aby sme zmenšovali ich význam).

Ak by sa vydávala deskripcia za fenomenológiu, znamenalo by to vlastne likvidáciu vedy a vedeckého poznania.¹ Aj v oblasti kulturológie treba mať toto upozornenie vždy v bedlivej pamäti.

¹ Fenomenologický výskum nie je možný bez chápania a vysvetľovania, bez odhaľovania i pripisovania (neraz) skrytého významu. Snaží sa o extrahovanie esencie prežitej skúsenosti tak, aby ju bolo možné komunikovať. Spravidla prebieha v štyroch fázach: 1. „Vyzátvorkovanie“ (predsudkov a apriórnych predstáv výskumníka o fenoméne), 2. Intuícia, 3. Analýza, 4. Popis. Tento postup v žiadnom prípade nemožno stotožňovať s deskripciou.

The Nitra School of Culturology On the Margin of One Initiative

The Nitra School of Culturology (Peter Liba, Vincent Šabík, Dalimír Hajko) promoted the understanding of culture in the broad context of social sciences. The theory of culture has therefore focused primarily on philosophical and sociological resources (as on its scientific, methodological and general theoretical basis). Another typical feature of this school was the perception of culture as a space of interdisciplinary thinking. One of aims was to answer the question whether the national culture would have its place in the community of cultures of Europe or of the world, and if so (that we did not doubt) what place would be like?

Prof. PhDr. Dalimír Hajko, DrSc.
dhajko@h-h.sk